

УДК [37.015.31-053.4:17.022.1]:37.091.4Сух

Наталія БОНДАРЕНКО

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи ДВНЗ
«Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ, Україна
e-mail:slavdpu.do@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ СПАДЩИНИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО У ФОРМУВАННІ ОСНОВ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті розкриваються підходи до проблеми особливостей формування основ духовних цінностей старших дошкільників.

Дається визначення понять: «духовність», «цінності», «механізми формування духовних цінностей старших дошкільників». Особливу увагу приділяю аналізу педагогічної спадщини В. Сухомлинського про роль педагога у формуванні основ духовності дитини.

Надається аналіз підходів до проблеми формування духовності старших дошкільників в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях. Теоретичний виклад матеріалу ґрунтується на аналізі розмаїття підходів до визначення понять «духовність», «духовні цінності», «особливості їх формування в період дошкільного дитинства».

Ключові слова: виховання, дошкільник, духовні цінності, духовність, заклад дошкільної освіти, краса, освітнє середовище, формування.

Сьогодні наше суспільство переживає глибоку духовну кризу, яка охопила всі сфери життя. Найважливішим проявом бездушності людини є прояви безвідповідальності за авторитет держави у світі, за втрату вікових історико-культурних національних традицій та духовних цінностей, за рівень вихованості підростаючих поколінь, від якого залежить майбутнє життя на нашій Планеті.

Тож не випадково проблеми виховання людини духовної привертають до себе все більшу увагу вчених не тільки гуманітарних але й природничих наук, широкої педагогічної громадськості, творчої інтелігенції. Вивчення та використання педагогічної спадщини В. Сухомлинського дозволяє відзначити найдієвіші джерела для розв'язання цих складних завдань. Ми знаємо, що В. Сухомлинський працював з дітьми шкільного віку і детально не розкриває власного розуміння дошкільного віку, але його досвід роботи «школи під голубим небом» дозволяє нам використовувати його точку зору, висновки, методологічні поради в системі роботи із старшими дошкільниками.

Найбільш відповідальним періодом дитинства, у якому закладаються підвалини духовності, є старший дошкільний вік (А. Артемова, І. Бех, А. Богуш, Л. Виготський, О. Запорожець, В. Сухомлинський та ін.). Саме в цьому віці інтенсивно розвивається пізнавальна, почуттєво-емоційна, творча сфера особистості, образне мислення, формуються такі особистісні якості, як: доброта, щирість, сердечність, чесність, милосер-

дя, відвертість, відкритість, радісне сприймання життя тощо.

Проблеми виховання різних аспектів духовних цінностей у дошкільному віці розглядалися в спеціальних педагогічних дослідженнях (Л. Артемова, О. Барабаш, А. Богуш, О. Кононко, М. Мельничук, Т. Поніманська, М. Роганова та ін.). А. Богуш вважає, що методика роботи з шестирічками, яка була розроблена В. Сухомлинським, є дуже актуальною і важливою сьогодні, в період модернізації змісту, форм, методів дошкільної, початкової ланок освіти. [3, 116]

Особливе значення для формування у старших дошкільників духовних цінностей, зважаючи на їх вікові особливості (домінування образного мислення, яскрава творча уява, емоційно насичені відчуття від спілкування з оточуючим світом та здатність до сприйняття всього нового, яскравого, красивого), має діяльність, створення дорослими одухотвореного середовища, як «школи виховання дорослих почуттів» [11].

Аналіз сучасної наукової літератури та теоретично-експериментальних досліджень свідчать про значний інтерес до проблеми духовності, виховання духовних цінностей у дошкільників, що підкреслює її актуальність. Водночас пошук шляхів удосконалення технологій переосмислення багатьох канонів, змісту освітньо-виховної діяльності в закладах дошкільної освіти, сім'ї дають можливість використовувати науково-теоретичні праці і практичний досвід В. Сухомлинського з

його системою поглядів на дитину як на найвищу цінність буття для всіх ланок сучасної системи освіти.

У зв'язку з цим постає завдання пошуку найбільш ефективних засобів реалізації мети та завдань формування основ духовної особистості старших дошкільників, шляхом використання педагогічної спадщини В. Сухомлинського

Стан духовної особистості значною мірою визначається духовною культурою суспільства. Отже, останнім часом духовність класифікується як результат впливу одухотвореного середовища на особистість і таким чином, відбуваються зміни її світогляду, ціннісних орієнтацій тощо. Слід зазначити, що стосовно розуміння сутності духовності в сучасній науці не існує певної однозначної думки. Духовність розглядається як сенс життя, вищі цінності, моральні почуття і переживання (В. Слободчиков, Є. Ісаєв); як зростання людини в душі, устремління в майбутнє, життя, пізнання й відкриття певних істин, генерування самого життя; зміна себе й світу на краще; як пізнання вищих основ буття; як потреба діяти за законами творчості та гармонії з оточуючим світом (М. Михалкович, К. Гавриловець) [5, 63].

Автори психологічного словника духовність вважають специфічною рисою людини, яка проявляється багатством духовного світу особистості, моральності, ерудиції, емоційності та інтелектуальності. У психологічному розумінні, духовність – це найбільш глибинна сутність людини як родової істоти [7, 81].

Проблемою духовності В. Сухомлинський опікувався ретельно і вона головним лейтмотивом пройшла через його педагогічні праці, як от: «Духовний світ школяра», «Духовна культура», «Духовний світ людини нашого часу».

Ми спираємося на точку зору педагога-гуманіста стосовно визначення поняття духовності, духовного виховання.

А. Богуш, аналізуючи зміст цих понять у спадщині В. Сухомлинського підкреслює що, автор «розглядав духовне життя людини як двобічний процес», оскільки багатство духовного життя та особистості залежить значною мірою від того, як глибоко людина не лише розуміє, а й відчуває благородство ідей, гуманності, людяності [3, 117].

Однією з центральних категорій нашого дослідження є поняття цінності, духовні цінності. Отже, цінність – це суб'єктивна значущість властивостей і якостей предмета, явища в конкретній ситуації (може бути позитивною і негативною) [12, 255–264].

Виходячи із цих визначень, ми розглядаємо духовні цінності як суб'єктивну значущість для

особистості властивостей і якості духовного життя людства, що обумовлює поведінку людини в конкретній ситуації життєтворчості. Розмаїття думок та трактувань поняття цінності в науках про людину (філософії, культурології, психології, педагогіці тощо) залежить від різних методологічних установок дослідників, предмету конкретної науки, завдань, конкретного дослідження.

Отже, аналізуючи сутність поняття цінності, вчені визначають її як сутність тих явищ (або їх сторін, властивостей) природи і суспільства, корисних і потрібних людям (В. Василенко, М. Каган), як інтереси з певним духовним змістом, об'єктом яких, є прагнення людини до зразків Прекрасного, Істинного, Доброго, Благородного (О. Здравомислов).

Методологічною основою нашого дослідження стало положення В. Сухомлинського, що дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє яскраве, самобутнє, неповторне життя. І від того, яке було дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що ввійшло до її розуму й серця з навколишнього світу – від цього значною мірою залежить, якою дитиною стане сьогоднішній малюк [10, 215].

У сучасній педагогічній науці утверджується нова парадигма формування особистості в дитинстві та в шкільний період. Виховна система, що пропонується побудована на гуманістичних дитиноцентристських позиціях В. Сухомлинського і спрямована на ціннісне відношення до дитини, культивування її індивідуальності і самобутності. Педагог підкреслював, що одна із головних сфер виховної роботи – охорона дитини від «однієї з найбільших проблем – спустошеності душі, бездушності» [9, 74].

З його точки зору в дошкільному віці з'являються передумови до рефлексивного мислення, як здатності людини аналізувати свої дії, вчинки, мотиви та співвідносити їх із загальнолюдськи цінностями та мотивами інших людей. Він ставив за мету виховання в дитині «відчуття серцем іншої людини», бо: «Якщо дитині байдуже, що на серці в її товариша, друга, матері, батька, якщо дитина не вміє бачити в очах іншої людини, що в неї на серці – вона ніколи не стане справжньою людиною» [8, 89]. Він вважав, що саме ціннісна спрямованість виховання, котра має бути звернена не тільки до розуму, а й до душі дитини, допоможе в майбутньому віднайти смисл, мету життя людини, формує ідеали, переконання, духовний світ особистості. «Ідеал добра має жити в твоїй душі, бути готовою виміряти усе, що робиться у самому найвіддаленішому куточку нашої планети...» [9, 77].

Розкриваючи зміст, методи формування етичних норм, В. Сухомлинський пов'язував виховну діяльність педагога, батьків з організацією трудової діяльності, бо саме в праці маленька людина починає сприймати закони буття, вірить у перевагу добра над злом, вчиться шанувати людей праці і результати її – матеріальні та духовні цінності. Його виховна система будувалася на важливих постулатах, які знайшли своє відображення як у теорії так і практиці, ми зробимо спробу окреслити деякі з них:

- загартовування духовних сил уже у молодому віці;
- виховання духовних сил дитини у колективі;
- виховання сили духу у зв'язку з вихованням доброти, чуйності, сердечності та ніжності;
- наявність авторитету вихователя, вміння дивитися на світ разом із дітьми «широко відкритими від подиву очима ...» [8, 80];
- необхідність оберігати дитячу совість від лицемірства, підлості, вчити знаходити задоволення від творення добра;
- вміння відчувати поруч із собою людину, розуміти її думку, духовний світ, не бути байдужим до горя, радощів іншого;
- педагогам та батькам бути чуйними до переживань дітей, розуміти дитячі почуття, щоб навчити дитину бути доброю і чуйною людиною тощо.

Ми згодні з точкою зору В. Сухомлинського стосовно необхідності педагогу об'єднувати дітей у діяльності, в якій можливо проявляти благородні вчинки, створювати ситуацію, коли вихованці розуміють моральність та емоційність слів у цих вчинках.

Сучасні дослідники концепції дитинства (Є. Бондаревська) особливо важливим вважають створення культурного середовища проживання дитини, підкреслюють необхідність культивування охоронного відношення до дитинства та допомоги прожити цей період в радості й повноті устремлень [4, 96].

При цьому особливо важливим є період раннього розвитку дитини, прояву її суб'єктності, як головного показника цілісного особистісного розвитку з урахуванням особливостей душевного життя особистості в дитинстві.

Ми вважаємо, що ці положення є теоретичною базою процесу формування духовних цінностей у дитинстві. Вчені підкреслюють необхідність врахування специфічності світу дитинства, якому притаманні своя мова, знаки і символи, своя культура, таємниці буття [6, 429].

Тож, культурне середовище формує образ людини культури, якій притаманна культурна

ідентичність, духовність, моральна та естетична вихованість. Згідно концепції Є. Бондаревської, виховання людини культури полягає у формуванні вільної, гуманної, духовної, творчої, практичної особистості [4, 96].

Сучасні дослідження проблеми духовних цінностей та їх формування у молодого покоління йдуть в Україні в різних напрямках. Науковий пошук українських педагогів звертається і до християнських традицій і до надбань народної педагогіки, до зв'язків з естетичним вихованням, і до класичної педагогічної спадщини (С. Русова, В. Сухомлинський), і до природи як засобу формування духовності особистості.

Останній постулат чітко простежується в педагогічній спадщині В. Сухомлинського, який проводив уроки, прогулянки, дозвілля дітей Павлівської школи у тісній близькості до природи у милуванні гармонії світу, охороні та збереженні краси природи. «У світі є не тільки корисне, потрібне, а й краса. З тієї миті як людина стала людиною, з того часу, як вона милується пелюстками квітки і вечірньою зорею, вона починає вдивлятися і в самого себе, людина відчуває красу» [9, 229].

Для нашого дослідження важливе значення має обґрунтування положення про єдність виховання через красу морального та естетичного, коли розвиваються вміння відчувати, розуміти, цінувати, підтримувати, а потім і самостійно створювати красу, прилучаючись до світу людяності, гуманістичності, моральної чистоти, духовних цінностей.

Педагог-гуманіст підкреслює, що і людина стає людиною саме тому, що вміє вдивлятися у красу навколо себе, бачити вечірню зорю, журавлину зграю у вишині голубого неба, крапельки вранішньої роси, ніжні пагонці квітів, трави, усіляку поетичність і красу природи. Сьогодні ми беремо за основу його теоретичні висновки й особливо педагогічний досвід роботи, під час проведення з дітьми прогулянок, подорожей, організації сумісної з сім'ями вихованців виховної діяльності, яка завжди дає позитивний результат, будує спілкування на принципах толерантності і взаємодії, партнерства і довіри

Сучасні дослідження проблеми сталого розвитку дошкільника (Гавриш Н., Іванчук С., Мелманн М., Пометун О., Саприкіна О.), які тісно переплітаються з удосконаленням духовної сфери особистості, особливо стосовно формування раціонального природоохоронного ставлення, громадянської позиції, враховують принципи організації занять у природі Василя Олександровича, котрий говорив: «Я бачу важливу виховну мету в тому, щоб дитина бачила, розуміла, відчувала, пережи-

вала та досягала велике таїнство пробудження життя у природі» [9, 230].

Автор цих слів підкреслював важливість дієвого результату у вихованні добрих, благородних почуттів у дитини, говорячи про поєднання між працею, творенням власноруч краси: посадка та догляд за квітами, садом, збирання гербарію, прибирання врожаю восени, догляд за зеленими насадженнями взимку, праці в оранжереї тощо.

Основою виховання дитини, зазначав педагог, має стати не те скільки, наприклад, дерев посадила дитина, а те, чим стало для неї хоча б одне єдине деревце, як воно увійшло в її серце, бо добрий вчинок має залишати в емоційній пам'яті малюка добрий слід.

Отже, відомий педагог підкреслював важливість виховувати вміння відчувати красу природи, вчити дитину культивувати красу людини, її душі, бо саме такий підхід дозволяє вправляти її у добрих, благородних вчинках. Це важливо тому, що основною тенденцією дошкільного віку є виникнення прагнення дитини бути таким же, як дорослий. Наслідуючи дорослих, дитина виявляє самостійність, привчається до суспільно корисної праці. У результаті діяльності дитина виробляє не тільки якийсь продукт, відображаючи в ньому свої враження і досвід життя, але так само розвиває моторику, увагу, пам'ять та інші пізнавальні процеси.

В. Сухомлинський надає різноманітні рекомендації як треба виховувати дітей красою, мистецтвом. Він вважає, що мистецтво налагоджує найкращі, найніжніші струни дитячої душі на ту хвилю, яка передає вміння жити у світі прекрасного, щоб вона не могла жити без краси, щоб краса світу творила красу в ній самій [10, 87].

Це також дає певні підстави для використання у процесі формування духовних цінностей у дітей цього віку засобів мистецтва, використовувати різні види групової та індивідуальної діяльності, що стає і засобом спілкування, пізнання дійсності. Педагоги та батьки повинні не тільки знаходити дієві засоби впливу на дітей, які б пробуджували у них вищі духовні почуття, але й являти собою взірць толерантності, доброчинності, високої моральності, бо в плані духовного виховання великого значення набуває особистий приклад дорослих, дух життя сім'ї та дошкільного закладу. І тут потрі-

бно зауважити, що, незважаючи на керівну роль дорослих (батьків, вихователів) у процесі привласнення дитиною духовних цінностей відбувається те, що в процесі розвитку власної духовності дитина виступає активним суб'єктом діяльності.

Слід звернути особливу увагу на необхідність вправляти дітей в добрих вчинках повсякчасно: вдома, на прогулянці, в праці та грі, під час свят та розваг, радості чи смутку.

Ми знаходимо в роботах В. Сухомлинського абсолютно справедливий, як на нашу думку, поради, що не варто оберегати дітей від різних проявів людського життя, горя, хвороб, страждань. Треба привчати дітей щиро, від чистого серця надавати допомогу тому, хто на неї сподівається, не чекаючи нагород чи похвали [8, 301–627].

Адже саме перехід поняття духовних цінностей дитиною у практичний досвід добрих вчинків в різних життєвих ситуаціях дозволить сформулювати сталі духовні якості особистості на підставі усвідомлення моральних норм поведінки, вміння дипломатично відстоювати свою точку зору, будувати гармонійні взаємини на основі поваги до оточуючих та самоповаги.

Таким чином, було визначено особливості формування духовних цінностей дошкільників як специфічних утворень у структурі індивідуальної свідомості, що є ідеальними зразками та духовними орієнтирами поведінки старших дошкільників. При цьому ми враховували динамічний і мінливий характер духовних цінностей людини, що обумовлює їх постійну трансформацію з набуття соціального, морального, комунікативного досвіду. В. Сухомлинський обґрунтував сутність моральних та духовних цінностей, ідеалів людини. Своєю практичною діяльністю він довів, що дитинство, той найважливіший період людського життя, коли закладаються основи добрих почуттів: людяності, доброти, доброзичливості, совісті та милосердя. Педагог вважав, що в цей період життя потрібно створити культ Вітчизни, Матері, Природи, Краси [11, 87].

Актуальним напрямком подальших досліджень є формування наступності та партнерської взаємодії рідних соціальних інституцій (сім'ї, дошкільного закладу, школи) у формуванні духовних основ особистості дитини.

Список використаних джерел

1. Бех І. Виховання особистості. У 2-х ек 1: особистісно-орієнтовний підхід: теоретично-технологічні засади: Навч. вид. – К.: Либідь, 2003. – 208 с.
2. Богуш А. Духовність человека: Педагогическое развитие : Учебное пособие / Под ред Н.В. Михалковича. – МН.: Тесей, 2006. – 400с – с.63.
3. Богуш А. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі. Монографія. Видання 2-ге, допрацьоване, доповнене. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2018. – 392 с.
4. Бондаревская Е. В. Методологические стратегии личностно-ориентированного воспитания // Воспитание как встреча с личностью (избранные педагогические труды в двух томах. – Т. II. – Ростов на Дону : Издательство РГПУ, 2006 – 504 с. – С.96.

5. Зинченко В. П. А. А.Ухтомский и психология (к 135-летию со дня рождения) // Вопросы психологии. – 2000. – С. 81.
6. Мид М. Культура и мир детства. – М.: Наука, главная редакция восточной литературы, 1988. – 429 с.
7. Психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982 – 214 с.
8. Сухомлинський В. Народження громадянина// Вибр. твори : у 5-ти томах. – К.: Радянська школа, 1980. – Т.3 – С. 89; С.301; С.327-337.
9. Сухомлинський В. Как воспитать настоящего человека. – К.: Радянська школа 1976. – С. 74-77; С.229-230.
10. Сухомлинський В. О воспитании. – М.: Политиздат, 1975. – С. 87.
11. Сухомлинський В. Сердце віддаю дітям. – К.: Радянська школа, 1988. – С. 87.
12. Тугаринов В.П. Избранные философские труды.– Л., 1988. – С.259 – 264.

References

1. Bekh, I. (2003). Education of the person: Personality-Orientation Approach: Theoretical and Technological Foundations. Kyiv : Lybid.
2. Bohush, A. (2018). Pedagogical dimensions of Vasyl Sukhomlynskyi in modern educational space. Kamyanets-Podilskyi: LLC "Drukarnaia Ruta".
3. Bondarevskaya, E.V. (2006). Methodological strategies of the personality-oriented education. Education as a meeting with the person (selected pedagogical works in two volumes). Vol. II. Rostov on the Don: Publishing House of the RSPU.
4. Zinchenko, V. P. (2000). A. A. Uhtomskyi and psychology (to the 135th anniversary of the birth). Questions of psychology, 14, 81.
5. Mid, M. (1988). Culture and the world of childhood. Moscow.: Nauka.
6. Psychological Dictionary. (1982). Ed. V. I. Voytko. Kyiv: High school.
7. Sukhomlynskyi, V. (1980). Birth of a Citizen. Selected Works: in 5 volumes. Kyiv : Soviet school, Vol. 3, p. 89; p. 301; p. 327-337.
8. Sukhomlynskyi, V. (1976). How to educate a real person. Kyiv: Soviet school, p. 74-77; p. 158-216; p. 229-230.
9. Sukhomlynskyi, V. (1975). On education. Moscow: Politizdat.
10. Sukhomlynskyi, V. (1988). I give my heart to children. Kyiv: Soviet school, p. 7-8; p. 87.
11. Sukhomlynskyi, V. (1977). Speaking with the young head teacher. Kyiv: Soviet school, p. 465-490
12. Tugarinov, V. P. (1988). Selected Philosophical Works. Leningrad, p. 259 – 264.

Наталія Бондаренко. Использование наследия В. Сухомлинского в формировании основ духовных ценностей старших дошкольников

В статье раскрываются подходы к изучению проблем особенностей формирования основ духовных ценностей старших дошкольников. Дается характеристика понятий «духовность», «ценности», «механизм формирования основ духовностей старшего дошкольника» Основное внимание уделяется анализу педагогического наследия В. А. Сухомлинского о принципах, средствах, ведущей роли взрослых в процессе формирования моральности, основ духовностей личности.

Раскрывается сущность подходов к изучению проблемы формирования духовности старших дошкольников в современных психолого-педагогических исследованиях. Теоретическое обоснование материалов построено на использовании различных научных точек зрения к определению понятий «духовность», «духовные ценности», «особенности формирования в период дошкольного детства».

Ключевые слова: дошкольник, духовность, духовные ценности, красота, воспитание, формирование, бразовательные среды.

Natalia Bondarenko. Use of V. Sukhomlynsky's heritage in formation of the basis of the spiritual values of senior preschool children

The article reveals approaches to the study of the problems of the peculiarities of forming the foundations of the spiritual values of older preschoolers. The characteristics of the concepts of "spirituality", "values" the mechanism of forming the foundations of the spirituality of an older preschooler are given. The main attention is paid to the analysis of the pedagogical heritage of V. Sukhomlynskyi about the principles, means, and the leading role of adults in the process of forming morality, the foundations of the spirituality of a person. The importance of the connection between kindergarten, school, and parents is emphasized. The author pays attention to V. Sukhomlynskyi's experience in educating preschoolers, his interactions with the children. The urgency of the pedagogue's ideas according the intimate connection and priority of the values in the education of moral sentiments, culture of behavior and communication with other components of the educational process – intellectual, aesthetic, physical, labor, etc, and with the organization of the educational process in the institution of education in general is substantiated. On the basis of scientific works of the pedagogue the author shows his innovation in the problem of moral education and education of culture of feelings and desires of the preschooler on the basis of the humanistic orientation of education and educational impact on his or her spirituality and inner world.

Key words: a preschooler, spirituality, spiritual values, beauty, upbringing, forming, educational environments.